

ЗАСОБИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ

MEANS OF PUBLIC REGULATION OF ECONOMIC ACTIVITY: PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION

**Шевердіна О.В., к.е.н., доцент,
доцент кафедри господарського права**

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена одній із актуальних теоретико-методологічних проблем господарського права – правовій регламентації засобів державного регулювання господарської діяльності. Нормативне закріплення засоби державного регулювання господарської діяльності знайшли у Господарському кодексі України. Ним встановлено перелік основних засобів регулювання. Авторкою акцентовано увагу на проблематиці законодавчого регулювання засобів державного регулювання господарської діяльності, а також виокремлено їх основні ознаки. Запропоновано низку змін до законодавства України.

Ключові слова: правові засоби, господарська діяльність, регулюючий вплив держави, засоби державного регулювання господарської діяльності, класифікація засобів державного регулювання господарської діяльності.

Стаття посвячена одной из актуальных теоретико-методологических проблем хозяйственного права – правовой регламентации средств государственного регулирования хозяйственной деятельности. Нормативное закрепление средства государственного регулирования хозяйственной деятельности нашли в Хозяйственном кодексе Украины. Им установлен перечень основных средств регулирования. Автором акцентировано внимание на проблематике законодательного регулирования средств государственного регулирования хозяйственной деятельности, а также выделены их основные признаки. Предложен ряд изменений в законодательство Украины.

Ключевые слова: правовые средства, хозяйственная деятельность, регулирующее воздействие государства, средства государственного регулирования хозяйственной деятельности, классификация средств государственного регулирования хозяйственной деятельности.

The article is devoted to the coverage of one of the topical theoretical and methodological problems of economic law – the legal regulation of the means of state regulation of economic activity.

An important and relevant today is that state regulation of business entities should be balanced, since there are still great risks in case of excessive regulation of business activity of the transition of business into a shadow.

The ratio of public and private interests in the implementation of state regulation of economic activity should be manifested in such state influence, which enables business structures to develop effectively, while providing the necessary public needs and interests.

The purpose of this study is to find out the features of legal regulation of state regulation of economic activity.

Recently, a significant number of normative legal acts, which establish the legal basis of state regulation of management, have been adopted. The main place in the system of these acts is given to the Commercial Code of Ukraine, section 2 of which defines the main directions and forms of participation of the state and local self-government in the sphere of economic activity, including the means of state regulation of economic activity (Article 12), state control and supervision of economic activity (Article 19), peculiarities of management of economic activity in the state sector of the economy (Article 22), etc.

Unfortunately, it should be noted that there are no unified approaches to understanding the essence, functions, varieties and optimal models of legal provision of state regulation of economic activity in the science of economic law.

The list of basic legal means of state influence on the activities of economic entities is contained in Part 2 of Art. 12 of the Commercial Code. It includes: state order; licensing, patenting and quotation; certification and standardization; application of norms and limits; regulation of prices and tariffs; granting of investment, tax and other privileges; providing subsidies, compensations, targeted innovations and subsidies.

Analysis of the contents of the specified norm gives all grounds to assert that it lists only the main means of state regulation of economic activity. It should be noted that, based on the construction of Article 12 of the Commercial Code of Ukraine, this list of fixed assets is closed. In this case, obviously, the legislator provides for the possibility of using other non-core means. The signs of state regulation of economic activity include: normative legal basis – these norms must be fixed in the norms of law, in particular in the Commercial Code of Ukraine; these are means (tools) of economic, organizational or legal nature; the purpose of the application of these means is the regulatory influence of the state on the economic activity of economic entities.

Summarizing the above, we note that no economic entity can fully function without observing the various rules and restrictions established by the state. The procedure for the establishment of economic entities and the mechanism for conducting business activities themselves are subject to state influence, supervision and control. At the same time, the degree of state influence on the activities of economic entities is determined by the state policy in this area.

Key words: legal means, economic activity, regulating the state influence, means of state regulation of economic activity, classification of means of state regulation of economic activity.

Сучасний період розвитку суспільства характеризується глобалізацією бізнесу, створенням міжнародних об'єднань підприємців, а також зростанням важливості передових технологій для економічного розвитку держав, унаслідок чого багато держав скеровують, регулюють і контролюють підприємництво для досягнення технологічної переваги. Вільна та розвинута конкуренція на світовому ринку, глобалізація бізнесу і підвищення значимості інновації підсилюють необхідність відносин співробітництва між державою та суб'єктами господарювання.

Важливим та актуальним сьогодні є те, що державне регулювання діяльності господарюючих суб'єктів має бути збалансованим, оскільки досить таки великі ризики у разі надмірної зарегульованості господарської діяльнос-

ті переходу бізнесу «в тінь». Співвідношення публічних і приватних інтересів у здійсненні державного регулювання господарської діяльності має виявлятися у такому державному впливі, що надає можливість бізнес-структурам ефективно розвиватися і забезпечує необхідні публічні потреби й інтереси.

Насамперед тут постає питання правового забезпечення механізму державного регулювання господарської діяльності, зокрема масиву тих засобів державного регулювання, за допомогою яких і здійснюватиметься вплив на суб'єктів господарювання.

Метою цього дослідження є з'ясування особливостей правової регламентації засобів державного регулювання господарської діяльності.

Останнім часом прийнято значну кількість нормативно-правових актів, що встановлюють правову основу державного регулювання господарювання. Чільне місце у системі цих актів відводиться Господарському кодексу України (далі – ГК України), розділом 2 якого визначено основні напрями та форми участі держави і місцевого самоврядування у сфері господарювання, у т. ч. засоби державного регулювання господарської діяльності (ст. 12), державний контроль і нагляд за господарською діяльністю (ст. 19), особливості управління господарською діяльністю у державному секторі економіки (ст. 22) тощо.

Як закріплено ч. 1 ст. 12 ГК України, держава для реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку застосовує різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності. Фактично вказана норма формулює головну мету застосування засобів і механізмів державного регулювання господарської діяльності.

На жаль, слід констатувати, що єдиних підходів до розуміння сутності, функцій, різновидів та оптимальних моделей правового забезпечення засобів державного регулювання господарської діяльності представниками школи господарського права не сформульовано досі.

Процеси переходу економіки України на ринкові засади, хоч і проходять у сповільненому темпі, який навряд чи може задовольнити суспільство, все ж вимагають відповідних змін у співвідношенні питомої ваги між державним регулюванням економіки і дією ринкових законів. Головна мета таких змін полягає у пошуку оптимального співвідношення між цими двома групами важелів впливу на економічну систему держави, яке, втім, прагнучи до стабільності, з урахуванням певних економічних, соціальних, політичних та інших умов не може залишатися абсолютно незмінним, оскільки має враховувати й адекватно реагувати на зміни, що відбуваються в суспільстві загалом і в його економічній системі зокрема.

За таких умов здійснення державного регулювання господарської діяльності надзвичайно актуальною проблемою постає проблема застосування засобів державного регулювання господарської діяльності, які у своїй сукупності, очевидно, і визначають рівень впливу держави на господарське життя, на економічні процеси, що відбуваються в країні.

Цей рівень може бути занадто високим, таким, що обмежує дію економічних законів вільного ринку, свободу підприємницької діяльності і створює загрозу повернення до адміністративно-командної системи управління економікою.

Він може бути занадто низьким, недостатнім для забезпечення впливу держави на економічні процеси, а це призводить до нівелювання дії державних важелів на макро- та мікроекономічні процеси, до «стихийного» ринку, анархії і неупорядкованості в господарських (особливо організаційно-господарських) відносинах.

Таким чином, розв'язання проблеми вибору засобів державного регулювання господарської діяльності, встановлення оптимального співвідношення між ними у здійсненні державного регулювання у різних сферах і галузях державного регулювання сприятиме побудові оптимальної моделі ринкової економіки в Україні як соціальної держави, відмові від «ручного управління» і прийняття суб'єктивних управлінських рішень і, зрештою, забезпеченню балансу приватних і публічних інтересів у цій сфері суспільного життя.

З урахуванням цього великого значення набуває також вирішення проблеми визначення чітких критеріїв ефективності впливу різноманітних засобів і механізмів державного регулювання господарської діяльності на рівень розвитку економіки, її конкурентоспроможність на європейському та світовому ринках, а також на зростання добробуту українського народу.

Проте пошук відповідей на всі окреслені питання і виявлення та вирішення наявних проблем видається неможливим без з'ясування поняття і змісту засобів державного регулювання господарської діяльності та їх видів.

У наукових дослідженнях із загальної теорії права й окремих галузей права головна увага приділяється категорії «правові засоби». У зв'язку з цим певний інтерес становить дослідження співвідношення понять «правові засоби» і «засоби державного регулювання».

Хоча категорія «правові засоби» використовується повсякчасно, у законодавстві не міститься її визначення, що за відсутності глибоких спеціальних теоретичних досліджень породжує труднощі, пов'язані з вибором правових засобів, найбільш прийнятних для вирішення конкретних ситуацій, і їх правильним застосуванням [1, с. 33–34]. Тому цілком справедливо складність застосування господарського-правових засобів пов'язують із відсутністю їх системного викладення на законодавчому рівні [2, с. 155].

Єдності науковців у визначенні терміна «правові засоби» також не спостерігається. Поняття правових засобів використовувалося ще в наукових працях радянських вчених, проте без пояснення його змісту [3; 4]. Одним із перших із радянських учених питання визначення правових засобів порушив С.С. Алексєєв [5, с. 12–15], котрий визначив правові засоби як норми права, індивідуальні приписи та веління, договори, засоби юридичної техніки, всі інші інструменти регулювання, що розглядаються в єдності характерних для них змісту і форми [5, с. 14].

Розглядаючи проблематику правових засобів у 2000-х рр., С.С. Алексєєв дійшов висновку, що правові засоби регулювання суспільних відносин можуть бути представлені у вигляді своєрідної «тріади»: заборони, тобто зобов'язання до утримання від вчинення певних дій; позитивного зобов'язання, тобто покладання обов'язку щодо певних позитивних дій – передання майна, вчинення робіт тощо; дозволу, тобто надання гарантованого простору для власної, на свій розсуд, поведінки суб'єкта [6, с. 32].

Видатний російський дослідник Л.В. Малько під правовими засобами розуміє правові явища, що виражаються в інструментах (установленнях) і діях (технології), за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей [7, с. 66–77].

В.М. Карташов вважає засобами предмети (явища, процеси), за допомогою яких забезпечується досягнення мети, одержання необхідного результату юридичної діяльності. Учений поділяє їх на соціально-юридичні, технічні, матеріальні й інтелектуальні, прості і складні, усні і письмові, імперативні і диспозитивні. До правових він відносить засоби, які закріплені нормативно-правовими актами і підлягають обов'язковому використанню в зазначених ситуаціях [8, с. 62–64].

Професор В.С. Щербина, вивчаючи саме правові засоби державного регулювання господарської діяльності, зазначив, що під правовими засобами державного регулювання господарської діяльності слід розуміти встановлені законом економічні, організаційні і правові інструменти (знаряддя) регулюючого впливу держави в особі уповноважених органів на діяльність суб'єктів господарювання [9, с. 20].

Аналіз визначення понять «правові засоби» та «засоби державного регулювання господарської діяльності» дає змогу зробити висновок щодо основних ознак останніх. Так, до ознак засобів державного регулювання господарської діяльності необхідно віднести:

- 1) нормативно-правове підґрунтя (база) – ці норми обов'язково повинні бути закріплені у нормах права, зокрема у ГК України;
- 2) це засоби (інструменти) економічного, організаційного або правового характеру;

3) мета застосування цих засобів – регулюючий вплив держави на господарську діяльність суб'єктів господарювання.

Перелік основних правових засобів державного впливу на діяльність суб'єктів господарювання міститься у ч. 2 ст. 12 ГК. До нього входять: державне замовлення; ліцензування, патентування і квотування; сертифікація та стандартизація; застосування нормативів і лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій.

Аналіз змісту вказаної норми дає всі підстави стверджувати, що у ній перелічені лише *основні* засоби державного регулювання господарської діяльності. Варто зауважити, що виходячи із конструкції ст. 12 ГК України, цей перелік основних засобів є закритим. Очевидно, законодавцем передбачається можливість використання й інших, неосновних засобів. У цьому контексті правильними видаються доводи В.С. Щербини, який вважає, що така редакція ч. 2 ст. 12 ГК України викликає заперечення, оскільки окремі засоби державного регулювання, які в ч. 2 ст. 12 ГК України віднесені до основних, у низці випадків їх застосування такими не виступають. І до того ж, засоби державного регулювання, які взагалі не зазначені в ч. 2 ст. 12 ГК України, за певних умов виступають саме як основні. Вважаємо, що з урахуванням цього ч. 2 ст. 12 ГК України потребує редакційних уточнень, зокрема шляхом доповнення її абзацом такого змісту: «інші засоби державного регулювання господарської діяльності, встановлені цим Кодексом та іншими законами» [9, с. 17].

Перелік засобів державного регулювання господарської діяльності, передбачених актами господарського законодавства, є досить таки неоднорідним і численним, що й зумовлює виникнення питання щодо їх упорядкування. Варто зауважити, що у науці господарського права було зроблено окремі спроби щодо їх класифікації, проте єдності серед науковців не спостерігається.

Зокрема, Ю.Є. Атаманова вказувала, що всі зазначені у ст. 12 ГК України засоби мають економічний характер. Використання одних із них (абз. 2–6 ч. 2 ст. 12) спрямовано на забезпечення сталості економічної системи, інших же (абз. 7, 8 ч. 2 ст. 12) – зумовлено необхідністю стимулювання важливих для держави секторів, галузей економіки та видів господарської діяльності [2, с. 156].

Автори коментаря до ГК України вважають доцільним поділити засоби державного регулювання господарської діяльності на засоби тарифного регулювання (регулювання цін і тарифів, надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій) і нетарифного регулювання (ліцензування і квотування, сертифікація та стандартизація, застосування нормативів і лімітів), а також на адміністративні, які передбачають встановлення певних правил або обмежень у здійсненні господарської діяльності, порушення яких тягне за собою застосування адміністративно-господарських санкцій, і економічні, які спрямовані на підтримку окремих суб'єктів господарювання, забезпечення їх заінтересованості в проведенні суспільно важливих видів виробничої діяльності чи здійсненні інших соціально значущих заходів у господарській сфері [10, с. 48].

На думку В.С. Щербини, передбачені законодавством засоби державного регулювання господарської діяльності можуть бути класифіковані за кількома критеріями. Так, з урахуванням характеру (сутності) тих або інших засобів державного регулювання господарської діяльності, є всі підстави для того, щоб умовно поділити всі (як зазначені в ст. 12 ГК України, так і в інших статтях ГК, а також в інших законах) засоби державного регулювання господарської діяльності на три групи: 1) економіко-правові засоби (державне замовлення; державні закупівлі; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій і субсидій); 2) організаційно-правові засоби (ліцензування і квотування, видача документів дозвільного характеру, сертифікація та стандартизація, застосування нормативів і лімітів, контроль та нагляд за господарською діяльністю); 3) юридичні (правові) засоби, які охоплюють штрафні й адміністративно-правові санкції, організаційно-господарські договори, типові та примірні договори.

Залежно від того, стосовно яких суб'єктів застосовуються засоби державного регулювання, можна розрізнити індивідуальні, групові і загальні для всіх суб'єктів господарювання засоби державного регулювання.

Виходячи з обов'язковості застосування тих або інших засобів щодо окремих видів господарської діяльності або окремих суб'єктів господарювання, їх можна поділити на обов'язкові і необов'язкові. Застроками застосування можна виділити разові, тимчасові і постійні засоби державного регулювання [9, с. 18].

Більш повною є класифікація правових засобів державного регулювання господарської діяльності, запропонована В.С. Щербиною, тому ми приєднуємося до його міркувань і надалі спиратимемося на цю класифікацію.

Підсумовуючи наведене, зазначимо, що жоден суб'єкт господарської діяльності не може повноцінно функціонувати без дотримання різноманітних правил і обмежень, установлених державою. Процедура створення суб'єктів господарювання та сам механізм провадження господарської діяльності є предметом державного впливу, нагляду і контролю. Ступінь державного впливу на діяльність господарюючих суб'єктів зумовлюється державною політикою у цій сфері.

Таким чином, у сучасному суспільстві держава в особі державних органів здійснює важливі повноваження, що стосуються впливу на суб'єктів підприємництва діяльності, від оподатковування до регулювання. Існує багато засобів, що використовуються державою безпосередньо або опосередковано з метою впливу на суб'єктів підприємництва.

У науці господарського права немає єдиних підходів до розуміння поняття «засоби державного регулювання господарської діяльності». На нашу думку, до основних ознак цих засобів слід віднести такі: 1) нормативно-правове підґрунтя (база) – ці норми обов'язково повинні бути закріплені у нормах права, зокрема у ГК України; 2) це засоби (інструменти) економічного, організаційного або правового характеру; 3) мета застосування цих засобів – регулюючий вплив держави на господарську діяльність суб'єктів господарювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Щербина В.С. Попередження господарських правопорушень. К.: Либідь, 1993. 132 с.
2. Атаманова Ю.Є. Господарсько-правове забезпечення інноваційної політики держави: монографія. Харків: Видавництво «ФІНН», 2008. 424 с.
3. Знаменский Г.Л. Совершенствование хозяйственного законодательства: цель и средства. К.: Наукова думка. 1980. 187 с.
4. Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях. М.: Юрид. лит., 1984. 224 с.
5. Алексеев С.С. Правовые средства: постановка проблемы, понятие, классификация. Советское государство и право. 1987. № 6. С. 12–19.
6. Алексеев С.С. Право на пороге нового тысячелетия: некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи. М.: «Статут», 2000. 256 с.
7. Малько Л.В. Правовые средства: вопросы теории и практики. Журнал российского права. 1998. № 8. С. 66–77.

8. Карташов В.Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность: монография / под ред. Н.И. Матузова. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1989. 218 с.

9. Засоби державного регулювання господарської діяльності. зб. наук. праць / ред. кол.: В.С. Щербина, Т.В. Боднар та ін. К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. 184 с.

10. Хозяйственный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / под общ. ред. А.Г. Бобковой. Харьков: Издатель ФЛП Вапнярчук Н.Н., 2008. 1296 с.

УДК 346.11

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПУ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНОГО ТОВАРОВИРОБНИКА І ЗОБОВ'ЯЗАНЬ УКРАЇНИ У СВІТОВІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ТОРГІВЛІ

CORRELATION BETWEEN THE PRINCIPLE OF PROTECTION OF THE NATIONAL PRODUCER MANUFACTURER AND UKRAINE'S OBLIGATIONS IN THE WORLD TRADE ORGANIZATION

Щокіна О.О., к.ю.н.,

доцент кафедри господарського права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Сабадаш І.І., студент факультету прокуратури та кримінальної юстиції

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті висвітлюються проблеми співвідношення принципу захисту національного товаровиробника і зобов'язань України у Світовій організації торгівлі. Зокрема, проводиться аналіз основних наукових позицій щодо наслідків вступу України до Світової організації торгівлі і визначається зміст принципу захисту національного товаровиробника. Також особлива увага приділяється дослідженню практичних аспектів аналізованого питання.

Ключові слова: принцип, національний товаровиробник, зобов'язання, Світова організація торгівлі, наслідки.

В статье освещаются проблемы соотношения принципа защиты национального товаропроизводителя и обязательств Украины во Всемирной торговой организации. В частности, проводится анализ основных научных позиций последствий вступления Украины во Всемирную торговую организацию и определяется содержание принципа защиты национального товаропроизводителя. Также особое внимание уделяется исследованию практических аспектов анализируемого вопроса.

Ключевые слова: принцип, национальный товаропроизводитель, обязательства, Всемирная торговая организация, последствия.

The article deals with the problems of the correlation of the principle of protection of national commodity producers and Ukraine's obligations in the World Trade Organization. In particular, the author analyzes the main scientific positions on the consequences of Ukraine's accession to the World Trade Organization and defines the content of the principle of protection of the national commodity producer. In view of this, we can see that, speaking of the relation between the principle of protection of the national producer and the obligations of Ukraine in the World Trade Organization, it can be argued that the World Trade Organization has in some way limited the state's ability to support its commodity producers, but on the other hand, it can be said that this is certain an incentive for self-development of such enterprises, through introduction of new technologies, modernization of production, etc., in order to be competitive on the international market, using for this purpose their own effort. Therefore, in this aspect, particular attention is paid to the study of the practical side of the issue under consideration, on the basis of which it is concluded that the ratio of the principle of protection of the national producer and Ukraine's commitments to the World Trade Organization took the last, but the negative result for such national producers of such a ratio was reduced by the state, since they were given additional antidumping and antitrust guarantees, antisubsidy measures were implemented, which, combined with the realities of the world market of goods and services, became only an additional impetus for the development of national commodity producers and increasing their efficiency. Thus, coupled with an active state policy in the field of stimulation of domestic commodity producers, such measures will significantly contribute to the improvement of Ukraine's trade balance and open up the potential for import substitution of certain types of food products that can be created in Ukraine but don't develop due to price competition from importers.

Key words: principle, national commodity producer, obligation, World Trade Organization, consequences.

Україна стала повноправним учасником Світової організації торгівлі (далі – СОТ) лише у 2008 р. і задля досягнення цієї мети була вимушена реформувати власне законодавче поле. Членство в СОТ накладає на країну-члена цілком конкретні зобов'язання, які за змістом можна додати умовно об'єднати в такі групи: по-перше, це зміни, що стосуються національного торговельного режиму загалом (ввізні та вивізні мита, правила та процедури митної оцінки та походження товарів, принципи застосування захисних заходів у торгівлі тощо); по-друге, це запровадження на національному рівні міжнародних принципів і процедур застосування технічних норм і стандартів, санітарних і фітосанітарних заходів тощо, тобто інструментів забезпечення безпеки споживачів; по-третє, це зміни національного режиму регулювання окремих секторів промисловості та сільського господарства, сектору послуг.

Глибоке занепокоєння викликає проблема співвідношення взятих Україною зобов'язань у рамках СОТ і положеннями національного законодавства, а саме принципом захисту національного товаровиробника, закріпленого у ст. 6 Господарського кодексу України, адже очевидно, що членство у СОТ обмежить застосування певних заходів щодо підвищення конкурентоздатності національного товаровиробника.

Оцінці наслідків вступу України до СОТ присвятили свої роботи вітчизняні та іноземні фахівці, зокрема В.І. Сиденко, З.В. Левченко, Г.Є. Петрова, В.Г. Полонський, С.О. Новіков та ін., але питання співвідношення захисту національного товаровиробника і зобов'язань України у СОТ досліджено недостатньо.

Метою дослідження є визначення особливостей співвідношення принципу захисту національного товарови-